

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINING BADIY ASARNI IDROK ETISHDAGI PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Turdimurodova Zuhra Sherali qizi

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti

Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi 10- 23-guruh talabasi

Annotatsiya: Boshlang'ich sinf o'quvchilarining badiiy asarni idrok etish jarayoni ularning psixologik va kognitiv rivojlanishiga bog'liq bo'lib, ayni vaqtda badiiy asarlarning mazmunini, xarakterlarini va tuzilishini anglashda o'ziga xos xususiyatlarga ega. Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarining badiiy asarni idrok etishdagi psixologik xususiyatlari va rivojlanish bosqichlari haqida so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar: badiiy asar, badiiy asar tahlili, badiiylilik, ongli fikr yuritish, hikoya, ertak, boshlang'ich ta'lim, ijodiy fikrlash.

Kirish. Boshlang'ich sinflarda badiiy asarni tahlil qilish metodikasida kichik yoshdagi o'quvchilarning badiiy asarni idrok qilishidagi psixologik xususiyatlar hisobga olinadi. Ruhshunos olimlarning tekshirishlaridan ma'lum bo'lishicha, asar idrok qilishga, bilim olishga xizmat qiladigan komponentlar bilan birga, uni emotsional-estetik his etish ham kiradi. Badiiy asarni yaxshi idrok etish uchun uni tushunishning o'zigina yetarli emas. Asarni idrok etish murakkab jarayon bo'lib, asarga unda tasvirlangan voqealikka qandaydir munosabatning yuzaga kelishini o'z ichiga oladi. Psixologik tekshirishlar natijasida kichik yoshdagi o'quvchilarning adabiy qahramonlarni idrok etishi va baholashidagi psixologik xususiyatlari o'rganilgan va ular adabiy qahramonga ikki xil munosabatda bo'lishlari aniqlangan:

1. Adabiy qahramonga emotsional munosabat

2. Elementar tahlil qilish. Asarda qatnashuvchi shaxslarga baho berishda o'quvchilar o'z shaxsiy va axloqiy tushunchalardan foydalaniladi.

Bunday axloqiy tushunchalar kichik yoshdagi o'quvchilarda chegaralanadigan bo'ladi albatta. Ular axloqiy sifatlardan botirlik, to'grilik, mehnatsevarlik, yaxshilik tushunchalarini ko'p ishlatadilar. Qahramonlarning boshqa sifatlarini tasvirlash uchun ulardan so'z boyliklari yetishmaydi. O'qituvchining vazifasi o'quvchilar bilan asarni tahlil qilib, ular nutqiga personajlarning axloqiy, intellektual, emotsional sifatlarini tasvirlovchi so'zlarni

kirita borishdan iborat. Bu adabiy qahramonlarning xarakterini yaxshi yoritish shartlaridan biri hisoblanadi. Asardagi qahramonlarning xarakteri ularning axloqiy sifatlarini anglash asosida tushuniladi. Bunda qahramonning nima qilishi emas, nima uchun shunday qilishi kerakligini bilish muhimdir. Ushbu jarayonda asar qahramonlarning axloqiy sifatleri ustida ko‘proq ishlash lozim. Tanlab hikoyalash ham bolalarning tafakkuru va nutqini o‘stirish vositalaridan biridir.

Tanlab hikoyalashda o‘quvchi:

1) oqigan matndan bir qismini, uning chegarasini o‘ngli ravishda ajratib so‘zlab beradi;

2) hikoyadan faqat bir voqeani so‘zlab beradi;

3) hikoya mazmunini faqat bir syujet yo‘nalishida so‘zlab beradi; Bu usullar o‘quvchilarning fikrlash qobiliyatini, ongini shakkantirish uchun samarali foyda beradi. Tafakkurini o‘stiradi. Tafakkur -nutq bilan chambarchas bo‘g‘liq ,muhim bir yangilik qidirish va ochishdan iborat psixik jarayondir. Tafakkur voqelikni analiz va sentiz qilish uni bevosita va umumlashtirib aks ettirishdan iborat jarayondir. Tafakkur amaliy faoliyat asosida hissiy bilishdan paydo bo‘ladi va hissiy bilish chegarasidagi ancha tashqariga chiqib ketadi. Fikrlash-odamlarning qanday fikr yuritishini o‘rganish bo‘lib, ko‘pincha odamlar muammolarni qanday hal qilishlari va qarorlar qabul qilishlari haqida ma‘lumot berish uchun xulosalar chiqarish jarayoni sifatida ta‘riflanadi. O‘qigan asar mazmunini izchil ravishda qayta hikoyalash uning rejasini tuzishga yordam beradi. Reja tuzishda o‘quvchi hikoyani tarkibiy qismlarga bo‘ladi va har qaysi qismdagi asosiy fikrni aniqlaydi. Bularning hammasi analitik usul hisoblanadi. Analitik usul bu-„grekcha " grek tilidan olingan bo‘lib -, „analytikos", ya’ni „tahlil qilish qobiliyatiga ega bo‘lish " yoki „elementlar yoki prinsiplarga bo‘lish" degan ma’nomlarni anglatadi. Keyin sintetik ishga o‘tiladi, ya’ni bolalar hikoya qismlarga sarlavha topadilar. O‘quvchilar o‘qituvchi rahbarligida reja tuzish jarayonida o‘qilgan hikoyaning har bir qismida bosh va ikkinchi darajali masala nimalardan iboratligini haqida, qanday qilib fikrni qisqa va aniq ifodalash haqida o‘ylaydilar.

Tadqiqot metodlogiyasi va tahlil natijalari

1. Badiiy asar va o‘quvchi idroki- Badiiy asar o‘quvchiga faqat xotira yoki eslatma emas, balki dunyoni yangi nigoh bilan ko‘rish imkoniyatini yaratadi. O‘quvchilar uchun badiiy asar — bu o‘zlarini va atrofdagi dunyoni tushunishning

o'zi bir shakli hisoblanadi. Boshlang'ich sinf o'quvchilari o'z psixologik rivojlanishiga qarab, asarlarni idrok etishda turli darajalar va usullarni qo'llaydilar.

2. Badiiy asarni idrok etishning psixologik bosqichlari- Boshlang'ich sinf o'quvchilarining badiiy asarni idrok etish jarayonida psixologik rivojlanish bosqichlari o'rin tutadi. Dastlabki sinflarda bolalar asarlarni to'g'ridan-to'g'ri va soddaroq shaklda idrok etadilar. Odatda bu yoshdagi bolalar asarlarning mazmunini faqat asosiy xususiyatlarga qarab tushunadilar, ya'ni voqea rivojlanishidagi asosiy elementlarni ajrata bilishadi. Keyinchalik, o'quvchilar ko'proq detal va personajlar orasidagi munosabatlarni tushunishga harakat qiladilar.

Badiiy asarni idrok etishning dastlabki bosqichlarida o'quvchilar ko'proq emotsional reaksiyalarga beriladilar. Asarlarning mazmuni, personajlarning holatlari va ularning harakatlari bolalarda turli his-tuyg'ularni uyg'otadi: baxt, g'am, qo'rquv va h.k. Bu his-tuyg'ular bolalarning asarni tushunish va unga munosabat bildirishda katta rol o'ynaydi. O'quvchilarning emotsional qobiliyatlari ularning asarlarni yanada chuqurroq va kengroq idrok etishiga yordam beradi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining kognitiv rivojlanishi ularga asarni nafaqat yuzaki, balki mantiqiy ravishda ham tushunishga imkon beradi. Badiiy asarlarni o'qiyotganda, bolalar personajlarning maqsad va niyatlarini anglashga harakat qiladilar. Buning uchun ular og'zaki va yozma fikrlarni, voqea rivojlanishini va asardagi ijtimoiy munosabatlarni o'rganadilar. Bu jarayon o'quvchilarni nafaqat badiiy, balki aqliy jihatdan ham rivojlantiradi.

3. Badiiy asarlarni idrok etishda yosh xususiyatlarining ta'siri- O'quvchilarning yosh xususiyatlari badiiy asarni idrok etish jarayonida muhim o'rin tutadi. Masalan, boshlang'ich sinf o'quvchilarining idroki asosiy soddalikka tayyor, shuning uchun ular ko'pincha asarlarning oddiy va to'g'ridan-to'g'ri mazmunini anglashadi. Ular uchun badiiy asarlarning detallari va nozik xususiyatlarini tushunish qiyin bo'lishi mumkin. Yosh ulg'aygan sayin, o'quvchilarni murakkabroq obrazlar va mavzularni idrok etishga tayyorlash mumkin.

Birinchi Sinf (6-7 yosh)- Bu yoshdagi bolalar asarlarning qahramonlarini, asosiy voqealarni va ularning qanday his-tuyg'ularga ega ekanligini tushunishga qodir. Ular badiiy asarning eng oddiy va aniq qismlarini anglashadi va ba'zida o'zlari ham xuddi shu holatlarda bo'lganlarini tasavvur qilishadi.

Ikkinchi va Uchinchi Sinf (8-9 yosh)- Bu yoshdagi bolalar nafaqat voqealarni, balki asardagi personajlar orasidagi munosabatlar va ularning hissiy holatlarini tushuna boshlaydilar. Ular ko'proq obrazlarni va ularning o'zaro aloqalarini idrok etishga qodir.

To'rtinchi Sinf (10-11 yosh)- Bu yoshdagi o'quvchilar asarlarning ma'no qatlamlarini, turli metaforalar va ramzlarni anglashga o'rganadilar. Ular badiiy asarlarni chuqurroq tahlil qilishga va o'z fikrlarini shakllantirishga qodir bo'ladilar.

4. Badiiy asarlarni idrok etishning ta'limdagi o'rni

Badiiy asarlarni idrok etish boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun nafaqat estetik zavq olish, balki intellektual va emotsional rivojlanish uchun ham muhimdir. Bu jarayon o'quvchilarga dunyoqarashini kengaytiradi, mantiqiy tafakkurini rivojlantiradi, xayoliy va ijodiy fikrlashga turtki beradi. Ta'lim jarayonida badiiy asarlarni to'g'ri idrok etish va ular asosida tahlil qilish o'quvchilarni yanada puxta va mustahkam bilimlarga ega bo'lishga yordam beradi.

Xulosa. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining badiiy asarni idrok etishdagi psixologik xususiyatlari ularning yoshiga va rivojlanish darajasiga bog'liq bo'lib, bu jarayon ko'p jihatdan emotsional va kognitiv qobiliyatlarining o'zgarishiga ta'sir qiladi. Asarlarni idrok etish faqat badiiy qiziqish emas, balki bolalarning o'rganish va dunyoqarashini shakllantirishda muhim vosita hisoblanadi. Shuning uchun, badiiy asarlarni o'qish va ular ustida ishlash ta'lim jarayonining ajralmas qismi bo'lishi kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Yo'ldoshev M. Badiiy matn lingvopoetikasi. –T.: Fan, 2008. –160b.
2. Mamatova. G Boshlang'ich sinf o'quvchilarida adabiy tushunchalarni shakllantirish metodikasi.–T.: Istiqol, 2010. –55 b.
3. Matjonov S. Maktabda adabiyotdan mustaqil ishlar. –T.:O'qituvchi, 1996. – 108b.
4. Matchonov S., Gulomova X., Suyunov M., Boqiyeva H. Boshlag'ich sinflarda o'qish darslarini pedagogik texnologiyalar asosida tashkil etish.–T.: Yangiyo'l poligraf servis, 2008. –224 b.
5. Matchonov S. va b. O'qish kitobi (4-sinf uchun darslik) -T.: Yangiyo'l poligraf servis, 2020. – 266 b. O'zbek maktablarida ona tili o'qitish kontseptsiyasi. –T.: O'zPFITI,1993.– 21b.

6. Toshpo‘latova, N. (2023). BOSHLANG 'ICH SINFLARDA O 'QUVCHILAR ILMIY DUNYOQARASHINI SHAKLLANTIRISHDA SINFDAN TOSHQARI ISHLARNI TOSHKIL ETISH TURLARI. *Pedagogika fanlarining shakllanishida nazariy jihatlar* , 2 (8), 77-83.
7. Toshpulatova, N. (2023). PEDAGOGICAL FOUNDATIONS OF THE USE OF THE SPIRITUAL HERITAGE OF EASTERN SCIENTISTS IN THE ORIENTATION OF STUDENTS TO THE PROFESSION. *Science and innovation*, 2(B4), 273-278.
8. Eshboeva, S. K. Q. (2021). Use of people's oral creativity in the formation of ecological concepts of primary school students on a creative basis. *Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 1(10), 763-769.
9. Eshboyeva, S. (2022). Didactic possibilities of creative approach in forming ecological concepts in primary class students. *Conferencea*, 200-205.
10. [The importance of riddles in the development of students creativity in the learning process](#)
ZMS Qizi - Asian Journal Of Multidimensional Research, 2021
11. [BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHLARINING LUGATLAR BILAN ISHLASH JARAYONIDA KREATIVLIGINI OSHIRISH](#)
MSQ Ziyaqulova, HIQ Raxmatova - ... : Innovative, educational, natural and social sciences, 2021
12. Ziyaqulova Maftuna Shuhrat qizi “Problems and solutions of scientific and innovative research” “Boshlang'ich sinf o'quvchilarida ijobiy fazilatlarni shakllantirish mexanizmi”- 2024- yil 182-1187-betlar Volume 01. ISSUE 07 universalconference.us.
13. Ziyaqulova Maftuna Shuhrat qizi and Feruza Hayitova Abdullayevna, “THE ROLE OF PICTURES IN THE FORMATION OF STUDENTS 'CREATIVE ABILITY IN LITERACY LESSONS”, *IEJRD - International Multidisciplinary Journal*, vol. 6, no. 4, p. 3, Jul. 2021.